

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : 14

ISSN 1303-5231

**DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : VII

SAYI : II

DİYARBAKIR - 2005

p.212
2005

SON İLAHÎ RİSALETİN MEKAN, İNSAN, ZAMAN VE LİSAN BOYUTLARI

Yrd.Doç.Dr. Yener ÖZTÜRK *

The Space, Time, Man and Language Dimensions of the Latest Divine
Message

Abstract:

According to Quran no power other than God can determine who should be a prophet. With this in mind, I will examine the latest prophethood in terms of time, space, man and language aspects and interpret the ways in which this Godly decision is made.

Key Words: Prophethood/message, space, man, language

Giriş

Kur'an'ın mucize oluşunun, önemli yönlerinden birisi de onun derin içerikli veciz ifadelerle sahip oluşudur. İşte bu îcaz gerçeğinin yansıdığı ayetlerden birisi de En'am suresinin şu ayetidir: "*Allah risâletini kime vereceğini pek iyi bilir.*"¹

Bu ilahî beyanda yer alan *haysü* edatının mekan ve zaman keyfiyetini de içine alan bir anlam alanına² sahip olması özelliğinden hareketle biz, ayette söz konusu edilen risaletin, insanî boyutu yanında yer ve zaman gibi diğer yönleri itibariyle de değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz. Bu cümleden olmak üzere, ayetin geniş bir açıdan anlamının '*Allah risaletini kime, nerede*

* D.Ü. İlahiyat Fakültesi. Kelam Anabilim Dalı. E-mail: yener@dicle.edu.tr

¹ - En'am 6/124. Kur'an'da '*Ellâhu 'alemu haysü yec 'alü risâletehu*' şeklinde yer alan bu ayetteki '*alemu* kelimesi için, Türkçe meâllerde 'daha iyi bilen, en iyi bilen, yegane bilen' gibi anlamların da verilmiş olduğunu belirtmiş olalım.

² - Bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî (Renkli baskı), Beyrut 1996, III, 411.

ve ne zaman vereceğini en iyi bilir' şeklinde ele alınmasının yanlış olmaya-
cağı kanaatindeyiz.

Şüphesiz ki mülk sahibi, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Bu itibarla bu konuda takdir ve söz yalnızca Allah'a aittir. Biz baştan bu gerçeğin farkında olarak, ilgili ayetin ışığında, son ilahî risâlet için seçilen yer, insan, zaman ve dilin hangi hikmetlere dayalı olduğunu irdelemeye çalışacağız.

Dört başlık altında ele almayı planladığımız konunun ilgili boyutlarını, yalnızca İslam'ın zuhur ettiği dönem açısından değerlendireceğiz.

Risaletin Muhtelif Boyutları

a. Risaletin Mekan Boyutu

En'am suresinde yer alan söz konusu ayetin ifadesinden hareketle rahatlıkla telaffuz edebiliriz ki son ve evrensel bir mesaj olan Muhammedî risalet için Arap yarımadasının seçilişi, belli bir hikmet ve gayeye dayanmaktadır. Nitekim Ebu Mansur el-Maturîdî, (ö. 333/944), ilgili ayetin tefsirinde, Allah'ın, risaleti ehil olmayan birisine vermeyeceği gibi, bu risaleti müsait olmayan yere de tahsis etmeyeceğini belirtir.³

Biz konunun bu boyutuna beş ayrı açıdan bakmaya çalışacağız:

1. Öncelikli olarak bu mekan evrensel İslam mesajının sunulması için stratejik bir konuma sahiptir. Zira bu bölge o gün için Sasanî ve Roma imparatorluğu gibi iki büyük dünya devletine açık bir yerdedir.⁴ Ayrıca Arap yarımadası Asya kıtasının bir parçası olmakla beraber, Afrika ve Avrupa kıtalarına da yakın bir mevkidedir. İşte Mekke ve Medine stratejik olarak bu şartlara tümüyle sahip bir yerdi.⁵ Nitekim bu bölgede risaletin temsilcileri,

³ - Bkz. Maturîdî, Ebu Mansur, *Te'vilâtü Ehli's-Sunne*, (thk.: Fâtıma Yusuf el-Haymî), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2004, II, 272.

⁴ - Roma ve Sasanîler'in o günün iki hâkim gücü olduğunu görmekteyiz. Nitekim Kur'an'daki Rum suresi de bu hakim güçlere yer vermektedir. (Bkz. Rum, 1-5). Hz. Peygamberin doğumuna tekabül eden yıllarda Sasanî imparatorluğu, Yemen'de belli bir süre hakimiyet kurmuş ve daha sonra da yer yer onları Mekke'lilerin aleyhine tahrik etmişti. İşte Mekke'yi tahrip etme düşüncesiyle gelen Fil ordusu, Sasanîlerin tahrikleri sonucu hazırlanmış ve Mekke'ye saldırmıştı. Ne var ki Allah'ın o beldeyi emin kılmayı sebebiyle herhangi bir zarar verememişlerdi. (Bkz. Fil, 1-9). İlgili olay için bkz. İbrahim Hasan, *İslam Tarihi (Tarihu'l-İslami's-Siyasî ve'd-Dîn ve's-Sekafî ve'l-İctimâî)*, çev.: İ. Yiğit - S. Gümüş, Kayıhan yay., İst. 1987, I, 69-72.

⁵ - Bernard Lewis, bu hususa önemle dikkat çeker ve şöyle der: Mekke, güneyde Yemen'e, kuzeyde Akdeniz'e, doğuda Basra körfezine, batıda Kızıldeniz limanı Cidde'ye ve Afrika istikametinde deniz yoluna giden ulaşım hatlarının kesişme noktasında elverişli bir mevkidedir. Bkz. Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, (Çev.: H. Dursun Yıldız), Anka yay. İstanbul

kısa bir zaman sonra hemen iki büyük medeniyet ve kültürle karşılaşmış ve onlar vesilesiyle birçok milletlerle münasebete geçmiştir. Kısa bir zamanda bir ucuyla Avrupa kapılarına diğeri ile de Asya bölgelerine ulaşarak evrensel çizgide ve en seri şekilde misyonunu eda etmiştir.

Ramazan el-Butî'nin ifadeleriyle, Arap Yarımadası, çeşitli milletlerin tam ortasında yer alması sebebiyle, davet işini yürütmeye son derece elverişliydi ve bu coğrafi durum, komşu devlet ve milletler arasında İslam davetinin kolayca yayılmaya başlamasının başlıca sebeplerinden biriydi; İslam'ın ilk yıllarında ve dört halife döneminde, risaletin yayılış seyrine bir göz atıldığında bunun doğruluğu bariz bir şekilde anlaşılacaktır.⁶

2. En mühim mesajla gelen bu risaletin böyle bir yerde zuhurunun avantajına şu açıdan da bakılması mümkündür. Arap yarımadası kavurucu bir çöl iklimine sahiptir. Dolayısıyla o coğrafyanın çetin ve zorlu şartlarına alışmış ve o şekilde büyümüş olan ilk İslam mücahitleri hemen hemen girdikleri her savaşı kazanmış ve muzaffer olmuşlardı. Sözgelimi, o gün sahabî topluluğunun, Roma imparatorluğunun desteklediği Gassân Hristiyanlarına karşı yapmış olduğu⁷ Tebuk seferi için, farklı bir bölgede yetişmiş insanlar kalkışmış olsalardı, muhtemelen çölün o kavurucu atmosferinde böyle bir sefere kolay kolay muvaffak olamazlardı. Çünkü Arap yarımadası, onlardan başkası için sarp ve korku verici idi. Ancak buralar bu bölgenin insanı için böyle değildi. Zira onlar yürüyüşün meşakkatlerine ve aşırı çöl sıcaklıklarına tahammül edebilecek bir şekilde yetişiyorlardı.

3. Mekke'nin o gün bölgenin ticaret merkezi olması da, sonradan ortaya çıkacak olan risalete uygun bir zemin teşkil ediyordu. Arazisi, susuz ve ekinsiz bir sahra olduğu için Mekke halkı diğer Araplardan farklı olarak ticarette ilerleyip üstünlük kazanmışlardı. Bu coğrafyayı tarihteki siyasî, dinî, ticarî ve kültürel açıdan derinlemesine ele alan İbrahim Hasan bu konuda bize şu bilgileri verir:

“Kureyş'in ticaret kervanları, bütün Araplara arasında meşhurdu. Çünkü Kureyş, Arapların mukaddes olarak bildikleri Kabe'nin mütevellileri ve Mekke'nin sakinleri idiler. Dolayısıyla kervanları, saldırılardan emin olarak her yöne korkusuzca sefer düzenlerdi. Bu kabileler, önceden Sebe' kervanlarının yaptığı gibi, yarımadayı enine ve boyuna katettiler. Gazze, Beytu'l-Makdis ve Dimaşk'a gittiler. Kızıl denizi geçerek Habeşistan'a ulaştılar.

2000, s. 49. Ayrıca konunun bu boyutunun geniş bir açıdan tahlili için bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev.: Mehmet Yazgan), Beyan yay. İstanbul 2004, s.35-38.

⁶ - Butî, M. Said Ramazan, *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 1991, s.49.

⁷ - Bkz. İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Beyrut 1973, III, 2.

Mekke'den yaklaşık kırk mil uzaklıkta olan Cidde limanı, Mekke-Habeşistan ticaretini sağlayan ara istasyon vazifesini görüyordu. Ticaret malları Cidde'den, -Bahreyn de bulunan Katif şehrine taşınır, buradan da İran körfezinden çıkarılan incilerle beraber kayıklarla Fırat deltasına nakledilirdi.. Kureys bu ticarî seyahatleri sayesinde, maddi yararların yanında, ehemmiyetli ölçüde başka yararlar da elde etti. Ticaretle meşguliyetleri bağlamında, Suriye, Habeşistan, Mısır ve diğer ülkelere sık sık gidip gelmeleri, Rum ve Fars gibi eski medeniyet sahibi topluluklarla ilişkileri, onların siyasi, ictimai ve edebi, yanlarını öğrenmeye imkan verdi.”⁸ Bu da sonradan onlarla münasebete geçecek bir toplum için çok önemli bir durumdu.

Özetle ifade edecek olursak, gerek kuzeye, gerekse güneye doğru ticaret kervanları düzenlemeye oldukça müsait bir yerde bulunan Mekke, her taraftan tacirlerin sıklıkla geldiği bir ticaret merkeziydi. Bu itibarla buranın insanları, ticaret konusunda bir hayli bilgi ve tecrübeye sahip olmuşlardı. İşte Mekkelilerin ticari işlerdeki becerileri ve buna bağlı olarak geliştirdikleri ilişkiler onlara, komşu millet ve devletlerin sosyal ve kültürel yapılarını yakından tanıma imkanı vermişti. Bu da daha sonra dinleri adına onlarla münasebet kurabilmek için önemli bir avantajdı. Bu açıdan risaletin Mekke'den zuhur etmesi son derece önemlidir.

4. Mekke ve Medine, mevcut milletlerin kültür ve anlayışlarının işgaline maruz kalmamıştı. Her ne kadar faal bir ticaret merkezi olarak canlılığını sürdürüyor idiyse de burası, ağacı ve yeşili az olan bir yerdi. Petrol ve diğer cevherler de henüz bilinmiyordu. Bu yönüyle buralar işgal için pek cazibesi olan yerler değildi ve o gün için büyük devletlerin oralarda gözleri yoktu. Bunun için bu belde, genellikle başka devletlerin sömürsünden emin kalmıştı.⁹ Zaman zaman bu yerlere de o günün büyük güçleri tarafından umumi valiler tayin edilmişti¹⁰, ama onlar için buralarda ne kazanılacak ne de kaybedecek bir şey vardı.

Bu itibarlardır ki söz konusu milletlerin kültürleri buralara girip düşünceleri melezleştirememişti. Bu da İslam'a, kendi saf akidesini, diğer medeniyet ve kültürlerin istilasından uzak tutarak dünyanın dört bucağına yayma fırsatı

⁸ - İbrahim Hasan, *age.*, I, 85. Ayrıca bkz. Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 49-50; Mantran, Robert, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, (Çev.: İ. Kayaoglu), Ankara Üniv. İlahiyat Fak. yay. Ankara 1981, s. 66.

⁹ - Hicaz bölgesi, çok eski asırlardan beri, istiklalini korumuştur. Tarihçi İ. Hasan bu çerçevede bize şu bilgileri verir: İran kisralarından Kiriş ve Kumbiz ve diğerlerinin, toplumlardan çoğunun istiklaline son verdikleri dönemde dahi Hicaz bölgesi istiklalini korudu, fatih krallar buraya dokunmadı. Hicaz Makedonyalı İskender zamanında da istiklalini muhafaza etmişti. Üstelik Araplar, İran kisrası Dâra'nın üzerine saldırıya geçtiği sırada İskender'e karşı koymuşlardı. Bkz. İ. Hasan, *age.*, s.63-4.

¹⁰ - Detaylı bilgi için bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Heyet), Çağ yay. İst. 1992, I, 117-126.

tını vermişti.¹¹ İşte yabancı kültür ve anlayışların istilasından korunmuş böyle bir yerde Muhammedî risalet, -adeta- yatağını bulan bir su gibi akmaya başlamıştı.

Burada konunun şu boyutuna da değinmekte yarar görüyoruz. O gün için burası “putperestliğin hala en geçerli bir din olduğu”¹² bir bölge olsa bile buradaki insanların içine düştüğü manevi hastalıklarının tedavi edilebilme imkanının diğer toplumlara nispetle daha kolay olduğu söylenebilir. Mesele- nin bu yönüyle ilgili olarak Ebu’l-Hasen Nedvî şöyle der: O dönemde gerek Rumlar, İranlılar gerekse Hindliler, sahip oldukları parlak medeniyetleri, bilgi birikimleri, büyüleyici edebiyatları ve geniş felsefeleriyle gururlanıyor- lardı. Bu yönüyle de onların çözümü kolay olmayan fikrî ve psikolojik kompleksleri vardı. Halbuki Arapların gönül levhalarında basit yazılar vardı; yıkanıp yok edilmesi ve yerlerine yeni nakışların işlenmesi kolaydı.¹³

Ramazan el- Butî de ‘*Fıkhu’s-Sîreti’n-Nebeviyye*’ adlı eserinde bu nok- taya temas ederek şöyle der: Arapların tabiat ve mizaçları, henüz bir potada erimemiş ham maddeye daha çok benziyordu. Ayrıca iffet ve intikam duygu- su, cömertlik ve sözünde durma ve mertlik gibi insanî davranışlara doğru ciddi yönelişler gözüküyordu. Ama ne var ki onlar o dönemde kendilerine doğru yolu gösterecek bilgiden mahrum idiler. Basit bir cehaletin karanlığı içinde yaşıyorlardı. Bundan ötürü de insanî değerlere varan yoldan sapmaları, üzerlerinde hükmünü icra ediyordu; öyle ki, kendilerince iffet ve şerefle- rini korumak maksadıyla kız çocuklarını öldürüyorlar, cömert görünmek için zaruri mallarını telef ediyorlar, intikam ve yiğitlik duygularının etkisiyle aralarında çıkan savaşlarda, her tarafı yakıp yıkıyorlardı.¹⁴

Hasılı bu insanlar, karmaşık fikirlerin, lüks hayatın ve şöhretliliğin doğur- duğu zorlu hastalıklardan uzak olmaları¹⁵ yönüyle tedaviye daha yatkın du- rumdaydılar.

¹¹ - Bkz. Butî, *Fıkhu’s-Sîreti’n-Nebeviyye*, s. 48.

¹² - Hodgson, Marshall G. S., *İslâm’ın Serüveni*, (Çev.: Komisyon), İz yay. İstanbul 1993, s. 96.

¹³ - Nedvî, Ebu’l-Hasen, *Rahmet Peygamberi (es-Sîreti’n-Nebeviyye)*, Çev.: Abdulkirim Özaydın, İz yay. İst. 1996, s. 21. Ayrıca bkz., Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ*, (Haz.: Mahir İz), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara 1985, I, 47.

¹⁴ - Butî, *age.*, s. 46. Bu durum, Batılı tarihçi Philip K. Hitti’nin de dikkatinden kaçmayan bir husustur. O şöyle der: İslam’ın başlangıç senelerindeki harikulade ve hemen hiçbir benzeri bulunmayan açılıp çiçeklenmesi, hiç de küçümsenmeyecek bir ölçüde, işte bu bedevî Ara- plarda gizli kalmış fitrî güçler sayesinde olmuştur. Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev.: Salih Tuğ), Boğaziçi yay. İstanbul 1980, I, 53.

¹⁵ - Nedvî, *age.*, s.23.

Philip K. Hitti de bu hususa farklı bir açıdan dikkat çekerek şöyle der: İslam’ın başlangıç senelerindeki harikulade ve hemen hiçbir benzeri bulunmayan açılıp çiçeklenmesi, hiç de küçümsenmeyecek bir ölçüde, işte bu bedevî Araplarda gizli kalmış fitrî güçler sayesinde

5. Konunun mekan boyutuyla alakalı olarak bu bölgenin kalbi değerinde olan Kâ'be gerçeğini ve Hz. İbrahim'in duasını da burada zikredebiliriz. Yüce Allah bu bölgede bulunan Kabe'yi insanlar için bir emniyet ve toplanma yeri yapmıştır. Yine dinî vecibelerin yerine getirilmesi ve ibadet edilmesi için Allah, Kabe'yi insanlara tahsis ettiği ilk bina kılmıştır.¹⁶ Ayrıca Allah, bu vadide Ceddu'l-Enbiya (Peygamberler babası) İbrahim'in İslam/tevhid çağrısına imkan tanımış ve bize onun şu uzun duasını aktarmıştır:

*"Hani bir zaman İbrahim İsmail ile birlikte Beytullah'ın temellerini yükseltiyor ve şöyle dua ediyorlardı: Ey Rabbimiz, bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen iştensin, bilensin. Ey Rabbimiz, bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden sana itaat eden bir ümmet çıkar.."*¹⁷

*Ey Rabbimiz, onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder.."*¹⁷

Ayet-i kerimelerden de rahatlıkla anlaşılabacağı üzere, Hz İbrahim ve oğlu İsmail, burada kendi nesillerinden bir peygamber ve ümmetin çıkarılmasını istiyorlar ve Allah'a dua ve niyazda bulunuyorlardı. İşte merkezinde Ka'benin bulunduğu bir beldeden Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi, Hz. İbrahim ve İsmail'in -Kabe'nin duvarlarını yükseltirken yapmış oldukları duanın Allah katında kabul olması demektir.¹⁸ Ayrıca Hz. Peygamber *"Ben İbrahim'in duası, İsa'nın muştusu ve annemin rüyasıyım"*¹⁹ buyurmuştur.

Netice olarak denilebilir ki Arap yarımadasının coğrafi mevkii, onu, dünyaya yayılacak yeni evrensel bir risaletin merkezi olmaya layık kılıyordu.

olmuştur. Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev.: Salih Tuğ), Boğaziçi yay. İstanbul 1980, I, 53.

¹⁶ - Kur'an-ı Kerim'de bunun için şöyle denir: *"Şüphesiz alemler için çok feyizli ve hidayet kaynağı olmak üzere yapılan ilk ev elbette Mekke'de olandır"* Al-i İmran, 3/96. Ayrıca bkz. İbrahim 14/35-37.

¹⁷ - Bakara, 2/127-129.

¹⁸ - Nedvi, *age.*, s. 29. Bu ayetle kastedilen kişinin Peygamberimiz olduğu hususunda müfessirlerimiz bir şüphenin olamayacağını belirtmişlerdir. Çünkü burada duayı yapanlar, Hz. İbrahimle Hz. İsmail'dir. Kureyş bu ikisini soyundan gelmiştir. Onların dışındakilere gelince bunlar, Hz. İbrahim' nispet edilse de asla İsmail'e nispet edilmemektedir. Araplardan ise peygamber olarak yalnızca Hz. Muhammed gelmiştir. Ayrıca bu duayı Hz. İbrahim, Mekke ve etrafında bulunan nesli için Mekke'de yapmıştır. Allah, onlardan sonra Mekke ve çevresinde onlara ise sadece Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermiştir. Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser yay. İstanbul 1979, I, 140.

¹⁹ - İbn Hanbel, *Müsned*, III, 338.

b. Risaletin İnsan Boyutu

Şüphesiz ki risaletin, şartlarının nelerden ibaret olduğunu en iyi bilen her şeyi yaratıcısı olan Allah'tır.²⁰ Maturîdî bir kalamcı olan Nureddin es-Sabunî (ö. 580/1184), En'am suresindeki ilgili ayeti²¹ delil getirerek şöyle der: Bir peygamberin kendisine has bazı sıfatlarının bulunması gereklidir. O, bu sıfatlar sayesinde yüce Allah ile kulları arasında elçilik yapma liyakatını kazanmış olur.²²

Allah, risalet rahmetini istediğine vermektedir.²³ Onu nerede ve kime tahsis edeceğini en iyi bilen Allah (c.c.), Hz. Muhammed'i de evrensel risalet için bir elçi olarak seçmiş ve bu seçme işinde kimseye danışmamıştır.

Son ve daimî olan risaletin zuhuruna en uygun bir mekanda dünyaya gelen Hz. Muhammed'in taşımış olduğu özellikler de, onu risalete layık kılan önemli bir husustur. Onun Allah tarafından risalet vazifesi için seçilişinin hikmetlerini iki açıdan ele almaya çalışacağız: 1. Kişiliği, 2. Ümmiliği.

²⁰ - Bkz. *Zemahşeri, el-Keşşaf*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II, 63; *Razî age.*, VII, 186. Maturîdî de 'Allah risaletini, onu zayı edecek kişiye vermez' diyerek bu görüşe iştirak eder. Bkz. Maturîdî, *Tevîlatu Ehli's-Sunne*, II, 272.

Fahreddin er-Razî, konunun bu boyutuyla ilgili kelimî ihtilafları tefsirinde şöyle özetler: Bil ki insanlar bu meselede ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları, 'nefisler, mahiyetlerinin bütünü bakımından eşit ve denktirler. Binaenaleyh, risalet makamının şu insana değil de bu insana verilmesi, Allah'ın bir şereflendirmesi, ihsanı, fazlı ve keremidir' derken; bazıları da 'bilakis nefisler mahiyetleri ve cevherleri bakımından farklı farklıdır, dolayısıyla onların bir kısmı diğerlerine nispetle daha hayırlıdır, daha münevverdir; insanın ruhu bu birinci kısımdan olmadığı sürece, o, vahyi ve risaleti kabule elverişli olmaz' demişlerdir. (*Razî, age.*, VII, 185-6.) Risalet konusunda, elçiliğe liyakat ve ilahî takdiri birlikte ele alarak diyebiliriz ki 'bu makam, kalben ve zihnen arınmış kimselere, Allah'ın, kendi takdir ve dilemesiyle verdiği bir vazife ve lutfettiği bir nimettir.

Kelam ekollerinin tartışmalarda bu konuda öne çıkan, daha çok risalet rahmetinin Allah üzerine vacip olup olmayacağı hususudur. Sünnî kalamcılar Allah için vücubu kabul etmezler. Mesela bkz., Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tabsiratu'l-Edille*, (Thk.: H. Atay. Ş. Düzgün), D.İ.B. yay. Ankara 2003, II, 28; Taftazanî, Sa'duddin, *Şerhu'l-Akaid* ('Kestelli Şerhi' ile birlikte), Salah Bilici Kit. İst. tsz., s. 164. Şu kadar ki Maturîdî kalamcılar konuya Eş'arî kalamcılardan biraz daha farklı bir açılım getirirler. Nitekim Eş'arî bir kalamcı olan Taftazanî, 'Şerhu'l-Akaid' adlı eserinde Maturîdîlerin yaklaşımını şöyle ifade eder: Peygamber gönderilmesini, hikmetin hükmü icap ettirir, çünkü bunda insanlar için maslahatlar ve menfaatlar vardır. Bkz. Taftazanî, *age.*, s. 164)

Mutezile ise 'Allah'ın insanlara en güzel ve faydalı olanı (aslah olanı) yaratması vaciptir' şeklindeki prensiplerinden hareketle bunu bir gereklilik olarak görür. (Bkz. Kadi Abdulcebbar, *el-Muğnî*, Kahire 1965, XV, 19. Ayrıca bkz. *Şerhu Usuli'l-Hamse*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1965, s. 518-522.)

²¹ - "Allah risaletini kime (nerede, ne zaman ve nasıl vereceğini) en iyi bilir." En'am, 6/124.

²² - Sabunî, Nureddin, *Maturîdîye Akâidi (el-Bidâye)*, Çev.: B. Topaloğlu, D.İ.B. yay. Ankara 1991, s. 114.

²³ - Al-i İmran 3/73-74. Ayrıca bkz. Hacc, 22/75.

1. Kişiliği

Denilebilir ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çocukluk, gençlik ve olgunluk dönemlerinin hepsi peygamberliğinin adeta basamakları ve merdivenleri mahiyetindeydi.

Hız. Muhammed (sav), peygamberlik öncesinde de tevazu, şefkat, cömertlik ve dürüstlük gibi güzel olan insanî hasletlere sahip birisiydi. Nitekim risaletin gerektirdiği sıfatlar açısından konuya dikkat çeken Nureddin Sabunî şöyle der: Peygamberi risalete layık kılan sıfatlardan biri, 'asrında yaşayan insanların en akıllısı olması' diğeri, 'en güzel ahlaka sahip bulunmasıdır'.²⁴

Birçok açıdan dikkatleri üzerinde toplamış olan Hz. Muhammed, özellikle doğruluğuyla zihinlerde yer etmişti. Bunun içindir ki 'emniyet ve güven veren insan' demek olan 'emîn' sıfatı, isminin ayrılmaz bir parçası olmuştu. Çünkü o hayatında yalan söylememişti. Hususiyle onun bu yanı, sonradan insanların onun peygamberliğini tasdiğe hazırlayıcı birer mukaddime özelliği taşımaktaydı. Nitekim o peygamberliğinin başlangıcında, Ebu Kubeys tepesine çıkmış ve etrafını çeviren insanlara şöyle seslenmişti: "Şu dağın arkasından bir ordu, size hücum etmek üzere geliyor dersem, bana inanır mısınız?" Herkes bir ağızdan 'evet inanırız, senin yalan söylediğini hiç duymadık' demişlerdi. Bu cevabı verenler arasında onun düşmanları arasında yer alan Ebu Leheb ve Ebu cehil de vardı.²⁵ Hz. Peygamber, tebliğ vazifesinin başında yalana tenezzül etmeyen birisi olduğu gerçeğini, -bizzat kendi ağızlarından onlara onaylatmıştı. Açıktır ki bu adımıyla Hz. Muhammed (sav), gerek o günün insanlarına, gerekse arkadan gelecek olan diğer insanlara şunu düşündürtmeyi hedefliyordu: Hayatının en küçük bir meselesinde bile yalana tenezzül etmeyen bir insan nasıl olur da böyle büyük ve ulvi bir meselede yalan söyleyebilirdi?

Onun peygamberlik öncesi kişilik ve hayatı, sonradan birilerinin 'o şahsi nüfuzunu artırmak veya maddi menfaat temin etmek için peygamber olduğunu söylüyor' türünden iddialara imkan tanımayacak bir sadelik ve doğruluğa sahipti.²⁶ Zira, kendisine vahiy gelmeden önce kırk yıl gibi uzun dene-

²⁴ - Sabunî, age., s. 114.

²⁵ - Bkz. Buharî, Tefsir-i Sure (111) 1; Müslim, İman 355.

²⁶ - Esasında bu husus bütün peygamberler için geçerlidir. Ne var ki peygamberleri -mevki ve konumlarını koruma gibi- bir kısım nefsanî mülâhazalarla baştan kabul etmemeyi hedeflemiş hasım kişiler, böyle bir iddiayı ortaya atmadan geri durmamışlardır. Nitekim Kur'an bu çerçevede Hz. Nuh'un şahsında gündeme getirilen bir itirazı bize şöyle nakleder: "Onun kavminden ileri gelen (bir kısım) inkarcılar 'bu, sizin gibi insandan başka bir şey değil, (böyleyken) size üstünlük (şahsî nüfuz) kurmak istiyor' dediler. (Bir de): Allah (bize bir mesaj ulaştırmayı) dileseydi, böyle sizin gibi birini göndermezdi (herhalde); mutlaka melaîke indirirdi. (Hem) biz evvelki babalarımızdan böyle bir şey işitmiş de değiliz. Bu cinnet geçiren

bilecek bir zaman dilimini Mekke'lilerin içinde geçirmişti. Dolayısıyla onlar, onun hayatının ne şekilde geçtiğini çok iyi biliyorlardı. Hatta o Mekke dışına çıktığı seyahatlerde bile yalnız değildi. Nitekim bu durum şu ayet-i kerimede açıkça dile getirilir:

*"De ki: Eğer Allah dileseydi, ben Kur'an'ı size okuyamazdım ve hiçbir suretle de size onu bildirmezdi. Bilirsiniz ki ben bundan önce bir ömür boyu içinde yaşadım. Böylesi hiç bir iddiada bulunmadım. Bunu düşünemiyor musunuz?"*²⁷

Bu gerçeğe rağmen risaletin ilk muhatab kitlesi içinde yer alan müşrik topluluk, Hz. Muhammed'in risaletine itiraz etmişlerdi. Şayet insanlardan bir peygamber gönderilecekse, bu, o ve onun gibi kişilerden olmamalıydı. Mevki ve servetçe daha parlak insanlar arasından bu seçim olmalıydı. Nitekim o dönemde bazı kimseler -Velid b. Muğire ve Urve b. Mesut es-Sekafi gibi- kendilerince takdir ettikleri zatları bu işe daha münasip görüyorlardı. Onların bu iki zat hakkındaki mülâhazaları Kur'an'da bir ayette şöyle anlatılır: *"Onlar, 'Kur'an şu iki büyük insana inseydi ya' demişlerdi."*²⁸

Kur'an onların bu anlayışına bir ayet sonra şu karşılığı vermektedir: *"Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Halbuki onların dünya-daki maişetlerini dahi aralarında taksim eden Biz'iz."*²⁹ Ebu Mansur el-Maturîdî, ayetin yorumu sadedinde şunu der: Rızıklarının/maişetlerinin takdir ve tedbiri (taksimi) dahi kendilerine bırakılmamış olanların, risalet gibi bir rahmetin taksimi konusunda bir hakka sahip olamayacakları evleviyetle anlaşılacak bir durumdur.³⁰

Kur'an, risaletin tahsisi konusunda olumsuz ve hazımsız bir tavır takınanların, Hz. Peygamberi bilerek küçük görmüş olduklarından büyük bir cürüm işlemiş olduklarına dikkat çeker ve onların bu tahkirlerinden ötürü Allah nezdinde küçüklerden daha küçük olmaya mahkum edileceklerini bildirir:

insandan başka biri değil, onu bir süre daha bekleyin (iş aydınlanacak ve bunun böyle olduğunu anlayacaksınız)' dediler." Mu'minûn, 23/ 24-25.

²⁷ - Yunus, 10/16.

²⁸ - Zuhurf, 43/31. Fahrüddin er-Razî En'am suresi 124. ayetini yorumlarken şöyle der: Nübüvvetin bir kişiye verilebilmesi için gerekli olan asgarî şey onun hile, zulüm, hainlik ve hased gibi kötü huylardan uzak olmasıdır. Nitekim bu ayetin baş tarafında yer alan *"Onlara bir ayet geldiği zaman, 'Allah peygamberlerine verilenlerin aynısı bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz..'"* (En'am, 124) sözü, onların bu mezmum sıfatların ta içinde olduğunu göstermektedir. Bunun için de bu sıfatlarla muttasıf iken o müşriklere risaletin verileceği nasıl düşünülebilir? Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, VII, 186.

²⁹ - Zuhurf, 43/32.

³⁰ - Maturîdî, *Tevilâtu Ehli's-Sunne*, IV, 432.

“Düzenbazlıkları sebebiyle (risalet hususunda) cürüm işleyenlere, Allah tarafından (dünyada) bir zillet ve (ahirette de) şiddetli bir azap dokunacaktır.”³¹

Sebebi hususi de olsa, şüphesiz ki bu ayetin hükmü umumdur. Dolayısıyla onun risaletine karşı vefatından sonra olumsuz tavır takınanların da Allah’tan göreceği mukabele farklı olmayacaktır. Onun, sırf Arap yarımadası içinden ve Arap kavminden bir ferd oluşunu hazm edememenin sıkıntısı içinde, ‘Hz. Muhammed belli bir milletin büyüğü ve peygamberidir, ancak, diğer milletlerin de başka önder ve büyükleri vardır’ şeklinde, Muhammedî risaletin evrenselliğinin reddini hedefleyici sözler, bizce temelde yukarıda zikredilen inkar mantığından farklı olmasa gerektir.

Kısaca, onun risaletin tebliğ ve temsilciliğine liyakati, hemen her devirde insaflı kişilerin kabulde tereddüt göstermediği bir husus olmuştur. Ayrıca onun geleceğine dair geçmiş kitaplarda da –değişime uğramalarına rağmen– bir hayli işaretler bulunmuştur.³²

2. Ümmîliği

Allah’ın, risalet için ümmî bir Zat’ı seçişinin de yine bir hikmete dayandığını söyleyebiliriz. İlahî hikmet, onun nübüvvetinden insanlar şüpheye düşmesin, davetinin hakkaniyeti konusunda kimsenin kalbinde şüphe tohumları filizlenmesin diye, Hz. Peygamber’in okuma-yazma bilmeyen bir ümmî olmasını gerektirmiştir.³³ Nitekim bu hikmete bir ayette işaret edilir:

“(Ey Muhammed!) Sen bundan önce bir kitap okumuyordun, (şimdi de) elinle onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı, batıla uyanlar kuşku duyarlardı.”³⁴

Bu ayet de göstermiş oluyor ki, Muhammed (sav), peygamberlikten önce ümmî olduğu gibi peygamberlikten sonra da ümmî kalmaya devam etmiştir.

Allah, okuma yazma bilmeyen ümmîler topluluğuna, okuma ve yazması olmayan, dolayısıyla herhangi bir kitaptan okuyamayacak olan ümmî bir peygamber göndermiştir. Dileler, ümmî olanı okuma ve yazmayı bilmeyen ve bu hal üzere kalan insan³⁵ olarak ifade ederler. Kur’an hiçbir şüpheye

³¹ - En’am, 6/124.

³² - Hüseyin Cısrı bu işaretleri 100’e kadar çıkarır. Bkz. Cısrı, Hüseyin, *er-Risaletü'l-Hamîdiyye*, Mektebetü Bedr, İstanbul 1989, s. 28-42.

³³ - Bkz. Butî, *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviye*, s.39.

³⁴ - Ankebut, 29/48.

³⁵ - Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, I, 220. Firuzâbadi, *Besâir* adlı eserinde bu kelimenin Kur’an da şu anlamlar için kullanıldığını belirtir: 1. Daha önce kendilerine herhangi bir kitap gönderilmemiş olan Araplar için (Cuma, 2); 2. Tevratı bilmeyen yahudiler için (Bakara, 78);

mahal bırakmayacak şekilde Hz. Peygamber'in okuma-yazması olmayan anlamında³⁶ ümmî bir peygamber olduğunu belirtir. Mesela, bir ayette şöyle denir:

*"De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen bir elçiyim. O ki göklerin ve yerin hakimiyeti O'na aittir; O'ndan başka ilah yoktur, hayatı veren de alan da O'dur. Gelin öyleyse, siz de Allah'a ve O'nun bütün kelimelerine/sözlerine iman eden o ümmî peygamber olan Resûlüne iman edip tabi olunuz ki doğru yolu bulasınız."*³⁷

Şia'nın dışında, onun ümmîliği, İslam ümmetince ittifakla kabul edilmiş bir husustur. Şia, ilim sıfatı ile çeliştiği için peygamberin ümmî oluşunu reddeder. Onlara göre, ümmî diye hitap edilişi, onun, 'ümmü'l-kurâ' olan Mekke'den oluşu sebebiyledir.³⁸

Hz. Peygamber'in ümmiliğinin, o günkü düşmanları tarafından da bilinen bir husus olduğunu yine Kur'an'dan öğreniyoruz. Onlar, Hz. Muhammed'e çeşitli iftiralarda bulunmakta bir beis görmüyorlardı. Ancak ona bu konuda belli bir yerden okuyup da yazdı diyemiyorlardı. Furkan suresindeki şu ayet bu hususu aydınlatıcı mahiyettedir:

*"İnkâr edenler: Bu (ayetler) onun uydurduğu bir yalan olup bu husus da başkaları da kendisine yardımcı olmuşlardır' diye iddia ettiler. Onlar böylece yalan söyleyip (kendilerine) zulmettiler. Yine onlar dediler ki '(bu ayetler), onun başkasına yazdırtıp da kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır."*³⁹

Bu ayetten de açıkça anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber'e çeşitli isnatda bulunanlar, 'başkasına yazdırttı' diyorlardı, 'o yazdı' diyemiyorlardı. Çünkü onlar da biliyorlardı ki bu kişi ümmîdir. Böyle birisine 'kendisi yazdı' iddiasında bulunmaları, kendilerini açıkça haksız bir konuma düşürmek demektir.

Esasında yüce Yaratıcı, elçi olarak seçtiği kulunun okuma yazma bilmediğini insanlara, ilk vahiy sırasında bildirmiş olmaktadır. Sahih hadis kay-

3. Hz. Peygamber için (A'raf, 157). (Bkz. Firuzâbâdî, Mecduddin, *Besâir*, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut tsz., II, 159.)

Ayrıca, Mekke'nin vasfedildiği 'ümmü'l-kurâ' isminden hareketle, ümmî kelimesinin, 'Mekkelî' anlamında olduğu belirtilir. Bkz. Yazır, *Hak Dini*, IV, 2297.

³⁶ - Hz. Peygamber'in ümmî oluşu elbetteki onun bir şey bilmeyen bir insan olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü o, peygamberliğe mazhar kılınmış bir insan olması cihetiyle bu makamın ayrılmaz bir vasfı olarak kabul edilen *fetânet* sıfatına sahip bir insandır. Bu donanımıyla o, okuma ve yazmaya ihtiyaç duymaksızın, yaşadığı hayatın ve tebliğ ettiği dinin kurallarını bilen ve bildiren birisidir.

³⁷ - A'raf, 7/158.

³⁸ - Bkz. Saffar, Muhammed b. Hasan, *Besâiru'd-Derecâtî'l-Kübrâ fî Fedaili Âli Muhammed*, Kum 1374, s. 246.

³⁹ - Furkan, 25/4-6.

naklarında da yer almış olduğu üzere, Hz. Peygamber üç sefer 'oku' emriyle muhatap olmuştur. O da her seferinde '*Ma ene bi-kâriin: Ben okuması olan birisi değilim*'⁴⁰ demiştir. Bu olayla Yüce Allah kulunun bu durumunu insanlığa deklere ettikten sonra onu vahye mazhar kılmıştır.

Burada hatırlatılması gereken bir nokta da şudur. Gerek sahabi, gerekse sonraki nesiller tarafından –saç ve hırkası gibi- ondan arkaya kalan en küçük hatıralara dahi, ehemmiyetle özen gösterilmiş ve günümüze kadar ulaştırılmıştır. Murtaza Mutahharî'nin de önemle hatırlattığı üzere, şayet onun yazmış olduğu bir yazı olsaydı, o mutlaka saklanır ve günümüze kadar gelirdi.⁴¹

Ne var ki bilinen bu gerçeklere rağmen, Robert Mantran gibi bir kısım Batılı tarihçi ve Alfred Guillaume ve Leblois gibi bazı şarkiyatçılar Hz. Peygamber'in ümmî oluşu konusunda şüphe uyandırmaya çalışmışlardır.⁴² Bu çerçevede öncelikli olarak gündeme getirilen husus, Hudeybiye antlaşmasında vuku bulan şu hadisedir. Bu olay rivayetlerde şöyle yer alır. O gün Hz. Peygamber müşriklerin elçisinin isteği üzerine metinde geçen 'Rasulullah' kelimesini silip yerine 'Muhammed b. Abdillah' ibaresinin yazılmasını istemiştir. Yazıcı Hz. Ali, bunu silmemekte direnince, bir rivayette, kendisi kalem alarak, silinmesi istenilen yeri sormuş ve onu silerek yerine 'Muhammed b. Abdillah' yazmıştır.⁴³ Diğer bir rivayette ise, bir şey sormadan kalem alıp bu işi gerçekleştirmiştir.⁴⁴

Açıktır ki okuma yazma bilmeyen bir insanın, bir veya iki kelimeyi yazması onun ümmîliğini ortadan kaldırmaz. Bazı harfleri düzgün yazması da bunun gibidir. Günümüzde bile okuma yazma bilmemesine rağmen, bazı kelimeleri okuyabilen birkaç kelime de olsa yazabilen, hatta imzasını atabilen bir çok insan vardır. Kaldı ki Hz. Peygamber fetanet sahibi son derece zeki bir insandır, bu kadarlık bir şeyi yazması gayet normal görülmelidir.

Bu çerçevede, İ. Fenni Ertuğrul'un da temas ettiği üzere, yabancı müelliflerden bazıları ise Hz. Peygamberin ümmîliğini bildiklerinden, onun, Yahudilerden ve Hristiyanlardan işittiği şeyleri ağızdan belleyip Kur'an'a dercettiğini iddia ederler.⁴⁵ Nitekim Rudi Paret şöyle der: Muhammed'in,

⁴⁰ - Bkz. Buhârî, Kitabu Bed'i'l-Vahy 3; Müslim, İman 252; İbn Hanbel, Müsned, VI, 232-3.

⁴¹ - M. Mutahharî, *en-Nebiyu' l-Ummiyu*. (Arapçaya çeviren: Muhammed Ali et-Teshirî), Nşr: Tebliğatu'l-İslamî, İran ts., s.20 vd.

⁴² - Mesela Robert Mantran 'Dini pratikleri ve kültüründen anlaşılan o ki, o, okuyup-yazmayı biliyordu' der. Bkz. Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 68. Ayrıca bkz. Alfred Guillaume, *İslâm*, Pelican Books, 1964, s. 56-57; Leblois, *Le Koran et La Bible Hébraïque*, Paris Feisbaçher, 1887, s. 34. (Abdulaziz Hatip, *Kur'an ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, İstanbul 1997, s. 62-65'den naklen.)

⁴³ - Bkz. Buhârî, Cizye 19, Müslim, Cihad 92.

⁴⁴ - Bkz. Buhârî, Sulh 6.Ebu Davud, Cihad 106; İbn Hanbel, Müsned, IV, 298.

⁴⁵ - Ertuğrul, İsmail Fennî, *Hakikat Nurları*, İstanbul 1949, s. 25.

tebliğinin tarihsel içeriğini, özellikle de Kitab-ı Mukaddes kıssalarını bütün ayrıntılarına varıncaya kadar, açıkça çağdaşı bilirkişilerden öğrenmiş olmasına rağmen, bu konu da doğrudan Allah tarafından bilgilendirildiğine kani olması bize olağanüstü gelmektedir.⁴⁶

Bu bağlamda vurgulamak istediğimiz son bir nokta ise şudur. O ümmî olduğu gibi, istisnaları hariç, onun ümmeti de ümmidir. Bu hususa, hem ayet-i kerimelerde⁴⁷ hem de çeşitli rivayetlerde dikkat çekildiğini görüyoruz. Nitekim Hz. Peygamber, “*Biz ümmî bir ümmetiz, yazı ve hesap işlerini fazla bilmeyiz*”⁴⁸, “*Ben ümmî bir millete gönderildim*”⁴⁹ demiştir.

Bizce, Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderildiği toplumun komşu milletlere nispetle ümmî bir toplum olması da, bu ilahî hikmetin tamamlayıcılığı içinde düşünülebilir. Zira ümmî Araplar bu sebeple komşu medeniyetlerinden etkilenmediler, onların birçok yönden tevhid inancına ters düşen felsefeleriyle ilişki kuramadılar. Böylece onlar, önceden şuur altlarında düşüncelerini şekillendirip direnmelerine sebep olacak bir önyargıya sahip olmadılar. Bunun ise, risaletle gelen mesaj ve değerlerin daha kolay kabul görmesi noktasında ne denli bir öneme sahip olduğu açıktır. Ahmet Cevdet Paşa, konunun bu boyutuna şu ifadeyle dikkat çeker: Hz. Muhammed’in o vaktin hükmünce, ümmî Arapların arasından çıkması, işin gösterdiği lüzum ve Allah’ın bir hikmetiydi.⁵⁰

Özetle diyebiliriz ki insanlar, Hz. Peygamber’i, gerek yaşadığı ortamdaki gerekse çevresindeki uygarlıkların kültürüne ve eski semavî kitaplardaki bilgilere vakıf olmuş bir kişi olarak tanısalardı bu durum bazı muhatapların kalplerinde şüphelerin belirmesine imkan doğurabilirdi. Çünkü, bu konuda zihinlere şüphe atmaya kendileri için görev addedenler, ilgili toplumların dinî ve felsefî tecrübelerinin, İslam risaletinin ortaya çıkaran amiller olduğunu daha kolay iddia edebilirlerdi.

c. Risaletin Zaman Boyutu

İnsanlığın M. VI. asrın başlarında Muhammedî risaletle tanıştırılmasının da yine belli bir lüzum ve hikmete dayandığını söyleyebiliriz. Biz burada risaletin zaman boyutunu iki açıdan ele almaya çalışacağız. 1. Bu dönemin, yeni bir risalete şiddetle ihtiyaç duyması’ açısından, 2. ‘Beşerin, zaman

⁴⁶ - Paret, Rudi, *Kur’an Üzerine Makaleler*, (çev.: Ömer Özsoy), Bilgi vakfı yay., Ankara 1995, s. 70.

⁴⁷ - Bkz. Bakara, 2/78; Al-i İmran, 3/20; Cum’a, 62/2.

⁴⁸ - Bkz. Buharî, Sıyam 13; Müslim Sıyam 15, Nesaî, Sıyam 17; Darimî, Savm 4.

⁴⁹ - Tirmizî, Kur’an 9; İbn Hanbel, Müsned, V, 132.

⁵⁰ - Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, I, 47.

olarak artık tek bir öğreticiden ders alabilecek bir olgunluğa ulaşmış olması' açısından.

Birincisi: Yeni bir risalete duyulan ihtiyacın boyutunu daha iyi anlayabilmek için Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirildiği dönemde insanların içinde bulunduğu dinî ve ahlakî yapının tespit edilmesi gerekir.

Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği dönem, gerek komşu millet ve devletler gerekse Arap yarımadası açısından karanlık bir devreydi. Mesela bunlardan İran bölgesi, birbiriyle çatışan çeşitli dinî ve felsefî problemlerin boy attığı bir alandı. Ayrıca burada, insanların suda, ateşte ortak oldukları gibi, bütün mallarda ve kadınlarda da ortak olduğunu savunan, mübah gören 'mazdekçilik' hakimdi.⁵¹ Diğer taraftan Bizans İran'dan geri kalmıyordu. Aşırı vergi ve rüşvetle gelen iktisadî zulüm baş göstermişti⁵² ve ahlakî yaşayış çöküntüye uğramıştı. Hindistan bölgesi de miladî altıncı asrın başlarında bu ictimai ve ahlakî çöküntüden nasibini almıştı.⁵³

Arap yarımadası halkının da inandıkları ve sınımsız sarıldıkları bir kısım gelenekleri ve edebiyatları bir kenara bırakılırsa, ahlakî yönleri zayıftı. Kumar iyice yayılmıştı. İçki ve fuhuş da yaygındı. Eğlence partileri tertip ederlerdi. Zulüm ve baskı yapar, insanların hakkını inkar ederlerdi. Genelde bütün yarımadaanın özelde Mekke halkının içinde bulunduğu vaziyeti Mekke'li Cafer b. Ebî Talib, Habeşistan meliki Necaşî'nin huzurunda şöyle anlatıyordu: "Ey hükümdar! Biz bir cahiliye kavmiydik, putlara tapar, leş yerdik. Fuhuş yapar, sıla-i rahmi terk eder ve yakınlarımızı unutturduk. İçimizdeki güçlüler zayıfların hakkını yerdik."⁵⁴ Nitekim Kur'an da, Hz. Peygamber'in gönderildiği bölgedeki dönemi, 'ateşten bir çukurun kenarı' olarak tarif eder: "...Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken, oradan sizi O kurtarmıştı."⁵⁵ Denilebilir ki, tabiatlarındaki yiğitlik ve mertlik hasletlerine rağmen putperestlikte, hurafe ve vehimlere bağlılıkta çok aşırı gitmişlerdi ve Hz. İbrahim'in tevhid düşüncesinden uzaklaşmışlardı. İşte Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği günlerde Mekke ve çevresi kendisini uyara-cak yeni bir risalete ihtiyaç gösteriyordu. Bu itibarlardır ki Kur'an bu konuda şöyle buyurur:

⁵¹ - Bu konuda geniş bilgi için bkz., Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1994, II, 176-185.

⁵² - Bkz. Bernard Lewis, *age.*, s.71-72.

⁵³ - Bkz. S. Maqbul Ahmed, "*Hindistan*" md., DİA., İstanbul 1998, XXVIII, 74.

⁵⁴ - İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, ('*er-Ravdu'l-Unf*' şerhi ile birlikte), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 2000, III, 150.

⁵⁵ - Al-i İmran, 3/103.

“..Hikmetli Kur'an'a kasem olsun ki sen, elçilerdensin.. Sen, ataları (yaşadıkları yolun akıbetinden yakın bir zamanda) uyarılmamış, bu yüzden gaflet içinde kalmış olan bir kavmi uyarman için gönderildin.”⁵⁶

Gerek Kur'an'ın bu vurgularından, gerekse tarihin kaydettiği ilgili bilgilerden de kolayca anlaşılabacağı üzere, bu dönem, insanlığın ıslaha şiddetle ihtiyaç duyduğu bir dönemdi. Nitekim İslamiyet'e ve onun Peygamberine yönelttiği haksız ithamlarıyla tanınan meşhur yazarlardan Sir William Muir bile bu gerçeği itiraf etmek zorunda kalarak şöyle demiştir: “Belki de toplumu ıslah etme ümitsizliği, hiçbir dönemde onun çağındaki kadar şiddetli değildi.”⁵⁷

Sosyal hayat açıkça bir çözüm beklemekteydi. Bu ise ancak ilahî vahyin rehberliğiyle, yani din vasıtasıyla gerçekleşebilirdi. O gün için semavî din olarak Yahudilik ve Hristiyanlık vardı, ancak, bu dinlerin müntesiplerinin içinde bulunduğu durum buna imkan tanımıyordu. Tarihçi İbrahim Hasan, bu dinlerin o günkü tarihsel durumalarını bize şu ifadeleriyle aktarır: Bu devrede Hristiyanlık birbirine muhalif fırkalara bölünmüş haldeydi. Yahudilik de, dindeki hakimiyetini muhafaza etmek için, Arapları kendi içlerine almayan seçilmiş bir topluluğun dini durumundaydı. Diğer taraftan tevhid anlayışı da Mecusilikten alınma zıt unsurlar sebebiyle giderek zayıflamıştı. İşte gerek Yahudilerin, gerekse Hristiyanların dini görüş ve inanışları bakımından gelmiş bulunduğu durum, ıslah edici yeni bir risaletin gelişi için zemin hazırlamıştı. Bu risaletin sahibi Hz. Muhammed idi.⁵⁸

Çağdaş müfessirlerimizden Hamdi Yazır, Hz. Peygamber'in risaletle görevlendirilme zamanını, Asr suresinde “*Zamana kasem olsun ki insan, bir kayıp içindedir..*”⁵⁹ şeklinde geçen ilk iki ayetle ilişkili olarak ele alır ve muhtelif ihtimaller üzerinde durur. Kısmen sadeleştirerek alıntılaradığımız yorumlarının birinde şunları kaydeder: Bu asr, peygamberlerin sonuncusu olan Allah Rasulünün ilk gönderilmiş olduğu zaman ki, her tarafta dinler çığırından çıkmış, nübüvvet, fazilet, hak ve adalet, marifetullah ışıkları sönmüş; dünyayı cehalet, inkar ve şirk karanlıkları ile zulüm, azgınlık, fesat, şer ve zarar kaplamıştı, işte böyle bir zamanda, bir leyle-i kadirde ‘*Rabbinin adıyla oku*’ (Alak, 1) emriyle nübüvvet ışığı doğmuştu..⁶⁰

Kısaca, ahlakî çözümler ve dinî kavgalar hangi kerteye geldiğinde bu yeni din/risalet zuhur edecek onu da en iyi bilen Allah'tır.

⁵⁶ - Yasin, 36/3-6.

⁵⁷ - Muir, S. William, *Life of Mohamet*, London 1856, I, 236. (Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 33'den naklen).

⁵⁸ - İ. Hasan, *age.*, I, 98.

⁵⁹ - Asr, 103/1-2.

⁶⁰ - Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6074-5.

İkincisi:

İnsanlığın bilgi, şuur ve eğitim bakımından yükseltilmesi için önceki risaletlerin, Muhammedî risalet için bir grizgah mahiyetinde olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü bu risaletler, Hz. Peygamber'in risaletiyle son bulmuştur.

Risalet seyrindeki tedricilik ve terakkî süreci Muhammedî risalette karar kılıp kemale ulaşmıştır. Risaletlerin, Muhamedî risaletle son bulduğunu ifade eden en kuvvetli delil ise şu ayet-i kerimedir:

“..(O) Allah'ın rasulü ve peygamberlerin de sonuncusudur.”⁶¹

Hiz. Muhammed'in risaletinin son ve kamil bir risalet olduğunu ifade eden pek çok hadîs içinde şu hadîsi zikretmekle yetineceğiz:

*“Benim durumumla benden önceki peygamberlerin durumu, şu adamın durumu gibidir; o bir ev inşa etmiş, onu iyi ve güzel de yapmış, ancak evin bir köşesinde bir kerpiçlik bir boş yer kalmıştır.. Derken insanlar o evin etrafında dönüp dolaşmaya başlarlar ve ona hayranlık duyarlar. Ve ‘şu boşluğa da kerpiç konulsaydı ya’ derler.. İşte, o kerpiç benim; ben ‘Hâtemu’n-Nebiyyîn’im.”*⁶²

Son risalet olma vak'asını zihinlere yaklaştırmak ve böylece Allah'ın, Hz. Muhammed'le (sav) peygamberler silsilesini sona erdirip dini kemale erdirmiş olduğu hususunu anlatmak üzere verilen bu örnekte, kerpiç öyle bir konumdadır ki, onun, yerine konulmaması halinde ev kemale/mükemmelliğine ulaşmış olmamaktadır.

İlk insan ve ilk peygamberden itibaren her nübüvvet hareketi, -tevhid, haşır, kulluk ve adalet gibi- temel konularda ortak bir yol takip etmiştir. Bu hareket, furûata ait meselelerde de, zaman, umumî şartlar ve insanlığın ulaşabildiği seviyeye bağlı bir irşad ve rehberlikle yoluna devam etmiş ve beşeri sürekli olarak yüksek hedeflere taşımaya çalışmıştır.

Denilebilir ki, yüz binleri bulan peygamberler⁶³ eliyle, insanlık, din ve hayatın bir kısım gerçeklikleri konusunda belli bir seviye kazanmıştır. Bir diğer ifadeyle, beşer, önceki risaletler ile tek bir öğreticiden ders alabilecek bir konuma ulaşmıştır; Hz. Muhammed'in mazhar olduğu Kur'an, insanlığa son mesaj ve son çağrı olmuştur. En son gelen bu ilahî risalet, bütün dinlerde aynı olan değişmez muhkem esasları hatırlatmanın yanında, ictihada açık fûruattaki emirleriyle de müteakip zamanların ihtiyacını karşılama vadiyle gelmiş ve böylece dinî düşünce kemale erdirilmiştir.

⁶¹ - Ahzab, 33/40.

⁶² - Buhârî, Menakıb 8.

⁶³ - Bkz. İbn Hanbel, Müsned, V, 226.

Hız. Peygamberin evrensel risaletiyle, evvelki risaletlerin hülasası ve insanlığa sunulacak olan mesajların esasını bir araya getirilmiştir. Böylece o, tesisi gerekli meseleleri tesis ettiğinden ötürü bir *müessis*; tahrif edilmiş hususların hakikatını yeniden ortaya koymakla bir *musahhih*, tecdidi gerektiren şeyleri tecdit etmekle de bir *müceddit* olmuştur. Bu yüzden o en sondur. İnsanlık onunla din ve akidede ve yol ve yöntemde hayatî bütün ünitelerin ana başlıklarına ulaşmıştır ve artık yeni bir risalete ihtiyaç kalmamıştır.

d. Risaletin Lisan Boyutu

Kur'an'ın nüzülü çağında Arabistan toplumu, Arap lisanının bütün inceliklerine vakıf, kendilerine has bir meziyet olmak üzere, fasih ve belîğ bir halde bulunuyorlardı. Söyledikleri nutuklar, manzumeler lisan bakımından pek parlak şeylerdi. İşte Kur'an, basit beyanların bile edebî açıdan birer sanat harikası haline geldiği böyle bir dönemde nüzule başlamıştı.

Kur'an, değişik yerlerinde vahyin Arapça lisanla indirilişine pek çok ayetiyle önemle vurguda bulunur.⁶⁴ Vahiy için seçilen lisanın o günkü durumunu Kur'an 'Bi-arabiyyin mübîn: Açık/net bir Arapça ile'⁶⁵ ifadesiyle dile getirir. Hususiyle Zümer suresinde geçen 'Kur'ânen arabiyyen ğayre zî 'ivecin: Pürüzsüz/eğri taraflı olmayan bir Arapça ile' ifadesi bu durumu aydınlatıcı mahiyettedir. Bu vurgu ayette şöyle geçer:

"Kasem olsun ki, biz bu Kur'an'da insanlara öğüt almaları için her misali verdik. Eğri taraflı olmayan/pürüzsüz Arapça bir Kur'an (indirdik) ki korunsunlar."⁶⁶

Kur'an'ın nazil olduğu devre, Arap dilinin zirveye ulaştığı bir dönem olarak görülmüştür. O dönemde dil belâğat yönüyle oturaklaşmış ve bir vahdete ulaşmıştır.⁶⁷ İşte Kur'an yeni bir risaletle gelirken böylesine edebî zenginliğe sahip bir dille geliyordu. İzzet Derveze 'Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı' isimli eserinde, 'Arapçanın, Kur'an'ın indirildiği devrede yüksek bir seviye ve estetik kazandığına ve o esnada Arap yarımadasında dil birliği ve ortaklığının yaygınlaştığına' dikkat çektikten sonra bu duruma etki eden faktörleri şöyle açıklar:

Bir dilin, birbirinden uzak bölgelerde birbirinden alabildiğine farklı çevrelerde genel-geçer ortak bir dil haline dönüşebilmesi, sağlıklı bir diyalog ve sürekli bir ilişki olmadan gerçekleşmez. Bu da uzun bir zaman ister. İşte bu

⁶⁴ - Bkz. Yusuf, 12/2; Fussilet, 41/3; Tahâ, 20/113; Ahkâf, 46/12.

⁶⁵ - Nahl, 16/103, Şuarâ, 26/195.

⁶⁶ - Zümer, 39/27-28.

⁶⁷ - Bu konuda detaylı bilgi için bkz. M. Sadık er-Rafî, *Tarihü Âdabî'l-'Arab*, I, 97; Zeydan, Corcî, *Tarihü Lüğatî'l-'Arabiyye*, Daru'l-Hilal, tsz. ysz., I, 78.

diyalog ve ilişki risalet öncesinden başlayan gelişmenin etkisiyle yavaş yavaş güçleniyor ve sağlıklı bir zemine oturuyordu. Buna o dönemde vuku bulan bazı olaylar ve onların yerleşmiş gelenekleri katkı sağlıyordu. Bu müşterek tavır ve birliktelik, Habeşlilerin önce Yemen'i sonra Hicaz'ı işgal etmelerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Söz konusu birleşmeye, işgalden sonra yarımada'nın dört bir yanına Irak'a, Şam'a düzenlenen ticarî seferleri ve haram aylarda yürürlüğe giren barış ortamlarında çeşitli yörelerden insanların Kabe'ye ve hacca yönelmesi ve böylece Arapların hacc ve Beytu'l-Harem ile olan bağlarının kuvvetlenmesine sebep olmuştu.⁶⁸

Konuyu söz konusu toplumun gelenekleri bağlamında ele alan İbrahim Hasan ise şöyle der: Mekke -daha önce de değinildiği üzere- Hicaz bölgesinde ticarî ve edebî hareketin merkezi idi. Çeşitli ziyaret ve panayır günlerinde alçak vaha ve yüksek yaylalarda yaşayan Araplar Mekke'ye gelir, ictimai örf ve adetlerini birbirlerine nakleder, kahramanlık şiirleri inşad ederler ve soylarının şerefi, mizaçlarının yüceliğinden bahisler açarlardı. Bütün bu edebî ve ictimai yansımalar, çocuklarının da kalbine bu yönde arzular ekiyordu. Bundan ötürüdür ki İslam öncesi dönemde Arabistan yarımadasında öğretimin yaygın olmayışı, bu asırda edebî hareketin kalkınmasına engel olamamıştır.. Arap şiirinin tamamı kafiye idi. Ancak kafiye sadece şiire mahsus değildi. Dini işlerle, tehlikeli durumları dile getirici haberlerle ilgili metinler de böyleydi, hatta hekimlerin hikmetli sözleri ve kahinlik taslayanların kehanetli sözleri de, şiirin dar kalıplarına uymak zorunda olmayan ibareleri de kafiye idi. Adeta şiir kavmin karakterini yansıtan bir durum olmuştu.. Öyle ki, edebiyat bilmeyen bir Arap bile, belli kaside ve şiir kıtalarını ezberler ve onların nazmî ölçülerini bozmadan mükemmel bir şekilde muhafaza ederek başkalarına naklederdi.⁶⁹

Ahmet Cevdet Paşa, Arap dilinin risalet öncesi gelmiş/yaşamış olduğu parlak ve yüksek seviyesinden hareketle şunu der: Cahiliyye zamanında Arapların edebiyatça bu kadar ilerlemeleri, dikkat edilecek ve ibret alınacak bir iştir. Belki de Arap dilinin o derece bir yüksekliğe gelmesi, Allah tarafından bu lisanla bir kitap indirileceğine işaret idi.⁷⁰

⁶⁸ - Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev.: Mehmet Yolcu), Yöneliş yay., İstanbul 1989, I, 51. Derveze, bu bağlamda önemli bulduğumuz şu hususa da dikkat çekerek şöyle der: Kur'an'da Arapça olmayan veya Kureys lehçesi dışındaki bir kısım yabancı kökenli kelimelerin olduğunu reddetmiyoruz. Ancak gerçekliğinde şüphe etmediğimiz bir şey daha var ki o da, dışarıdan gelen bu Arapçalaşmış kelimeler/kavramlar, İslam'dan önce Arap dilinin bir parçası durumuna gelecek ölçüde Arapçalaşmıştır. (Derveze, *age.*, I, 50.)

⁶⁹ - Bkz. İ. Hasan, *age.*, I, 89-91.

⁷⁰ - A. Cevdet, *Kısâs-ı Enbiyâ*, I, 48. Batılı Philip K. Hitti'nin şu sözleri de dikkat çekicidir: "Edebî sanatlarla karşı belki de hiçbir millet bu kadar heyecanlı takdir tezahürlerine sahip değildir ve hiçbir halk zümresi yazılı yahut sözlü hitap yoluyla onlar kadar tahrik edilemez. Hemen hemen hiçbir dil, onu kullananların şuuruları üzerinde Arapça kadar, mukavemet edi-

M. Hamidullah da ‘İslam Peygamberi’ adlı eserinde son ilahî risaletin Arapça olmasıyla ilgili boyutuna şu ifadeleriyle dikkat çeker: “Allah’ın mesajını aktarma aracı olarak Arapça’nın tercih edilmesinin kendine özgü yararları vardı: Başka hiçbir dil, sahip olduğu ahenk ve kendisine has sözcük yapısı, çekim kuralları, ses bilgisi vs. bakımından onunla karşılaştırılmaz. Bu, aynı zamanda en küçük aydınlatıcı bilgileri bile göz ardı etmeksizin yoğunlaştırılmış bir dildir: Zamirlerin yanı sıra, fiiller de erkek ve dişi olmak üzere, iki cinsi birbirinden ayırmaktadır. Sözcük dağarcığındaki inanılmaz zenginlikle ve kelimelerin farklı durumlara göre çok esnek bir biçimde çekim eki alabilmesi, Arapça’ya, her türlü düşünceyi ve ince farkları hayran olunacak bir zerafetle ifade etme imkanı sağlamaktadır. İnsanı şaşırtan bir özelliği de Arapça’nın yüzyıllar boyunca değişime ihtiyaç duymamış olmasıdır. 1500 yıl öncesinin düz yazı ve şiiri, ne dilbilgisi ne kelime hazinesi ne de imla bakımından çağdaş Arap nesri ve şiirinden farklı değildir. Tunus, Şam, Kahire ya da Bağdat’tan yapılan bir radyo yayınının dili, Hz. Muhammed’in (sav.), kendi dönemindeki insanlara hitap ettiği dille aynıdır. Şiir için de durum aynıdır. Hz. Peygamber’in öğrettikleri ilk muhatapları için olduğu kadar günümüzde Arapça konuşanlar için de açık ve anlaşılır şeylerdir. Bereket versin bu konuyla ilgili asıl metinler günümüze kadar saklanabilmiştir. Kur’an gibi kutsal bir kitap için, kendisinden sonra Allah tarafından yeni peygamberler ve yeni vahiylerin gönderilmeyeceği, ilahî vahye dayanan bir öğreti için istikrarsız bir dilin seçilmesi hiç de uygun olmazdı.”⁷¹

Biz bu çerçevede vahiy dilinin Arapça oluşuyla ilgili bir noktaya daha dikkat çekmekte yarar görüyoruz. İnən ayetleri taşıyan dil, artık ‘Kur’an dili’ olmuştur. Bu dil, onu kullanan açısından erişilmez bir özellik kazanmıştır.⁷² Çünkü bu dili, bütün incelik ve sırlarıyla yerinde kullanan ‘her şeyin yaratıcısı’ ve ‘her şeyi yegane bilen’ Allah’tır.

Bizce, Kur’an’ın, i’caz ve belağatı yönüyle, nazil olduğu günden bu yana, muarızlarını bir benzerini yapmaya çağırması⁷³ ve arkasından bunu im-

lemeyen bir tesir kudretine sahip değildir.. İslam bu tarz bir dili ve bu dilin sahibi olanların ruhî özelliklerini, tam manasıyla semerelendirmiştir. Bundan dolayı Kur’an’ın terkibi ve icazlarla dolu üslubunu müslümanlar, dinlerinin hak din olduğu hususunda kuvvetli bir delil olarak ileri sürmüşlerdir. İslam’ın muvaffak ve muzaffer olması bir dereceye kadar dilin zaferi, daha doğrusu bir kitabın, yani Kur’an’ın bir zaferiydi.” Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 137.

⁷¹ - Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 39.

⁷² - Normal, sıradan birisinin Türk dilini kullanmasıyla, sözgelimi, Fuzulî veya Yahya Kemal gibi söz/dil ustalarından birinin kullanımı arasında büyük farklar vardır. Dil aynıdır, belki kelimeler de aynıdır. Ama onu kullanan farklı olunca sözdeki derinlik ve etki de o nispette farklılaşmaktadır. Özetle diyeceğimiz şu ki, Kur’an’ın dili Arapça’dır, ancak onu kullanan Allah’tır. Bu itibarla Kur’an’ın benzerinin ortaya konması imkansızdır.

⁷³ - Bkz. Bakara, 2/23.

kansız olduğunu vurgulaması,⁷⁴ hususunu bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Dilin kullanıcısının yüce Yaratıcı olması sebebiyledir ki Kur'an, getirdiği esaslarla, sıradan herhangi bir bedevinin anlayışını gözetirken, edebiyat ve şiirde dahi sayılan ve ufku olabildiğince geniş bir edip, bir şairi de ihmal etmemiştir. Ve yine bu sebeptedir ki, bir kelimacı, hukukçu, dilci veya bir idareci, müracaat ettiğinde, kendi sahasına ait incelikleri rahatlıkla onda bulabilmiştir. Oysaki bir kelam, hukuk veya edebiyat dili bir birinden farklı şeylerdir. Ne varki Kur'an bunlara aynı anda, inceliklerine varıncaya kadar hem de kaide ve prensiplerine hâlel getirmeden dikkat göstermiştir. Gerek kelam, hukuk, gerekse edebiyat ve tarih ekolleri ve bunların müdakkik temsilcileri Kur'an'ı birer kaynak kabul edip pek çok eser meydana getirmişlerdir.

⁷⁴ - Bkz. İsrâ, 17/88.